

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.82

DOI 10.32755/sjlaw.2019.02.007

Іваньков І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2090-8011;

Шурубенко В. В.,

магістрант, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ЗМІСТ РЕФОРМИ ПОЛІЦІЇ ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА II ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

У статті досліджено питання реформування поліції за часів правління Олександра II. Проаналізовано указ, підписаний імператором, яким затверджено «Тимчасові правила про устрій поліції в містах і повітах губерній». Розглянуто розподіл поліції на підрозділи: загальний; кримінальний; залізничний; фабричний; річковий; політичну поліцію (окремий корпус жандармів). Приділено увагу створенню губернських поліцейських управлінь і губернського жандармського управління, які очолювали поліцейський або жандармський генерал-майор, або полковник.

Ключові слова: *справник, поліцмейстер, пристав, соцький, десяцький, городовий, ділянки, частини, околотки.*

Постановка проблеми. Відміна кріпосного права у 1861 р. викликала необхідність для внесення змін у багатьох сферах життя царської Росії. Реформа поліції була необхідна у зв'язку з напливом у міста селян, яких було звільнено від кріпацтва. Метою реформи було покладення на поліцію додаткових завдань, зокрема, нагляд за виконанням законів та охорона громадського порядку. Досягнення цих завдань планувалось за рахунок створення централізованої, чітко вибудованої ієрархічної системи управління органами внутрішніх справ, підвищення професійно-

го рівня працівників поліції та делегування другорядних функцій іншим міністерствам або відомствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку названої тематики внесли І. В. Гессен, Г. О. Джаншієв та ін. Важко переоцінити теоретичну спадщину в галузі історії права і державних установ Російської імперії, залишену О. Д. Градовським та М. М. Коркуновим, але у висвітленні проблем обраної теми вони носили лише загальний характер. Чималу роль являють собою нечисленні книги, написані фахівцями-практиками В. К. Фромом, начальником Санкт-Петербурзького розшукового відділення І. Д. Путіліним тощо. Комплексно про реальні шляхи розвитку органів правопорядку протягом ХІХ століття можна було судити за історичними спогадами високопоставлених генералів і чиновників В. Д. Новицького, С. В. Збутова, О. О. Лопухіна, Д. А. Мілютіна і ін. Однак усе це являло собою публіцистику або мемуари, а не наукові праці.

Історія загальної поліції була представлена збіркою, складеною М. М. Гернетом. Цінність її полягала, зокрема, і в тому, що кожен з авторів «спеціалізувався» на розробці історії боротьби з конкретними кримінальними виявами. Так, М. М. Гедеонова писала про граббжників і бандитів, С. А. Укше – про вбивць, Д. П. Родина – про злодіїв, І. А. Скляр – про шахраїв і т. ін. Їх висновки були підтвержені хорошою статистичною базою.

Метою статті є дослідження процесу поліцейської реформи ХІХ століття у Російській імперії, встановлення її передумов та наслідків для подальшого функціонування Міністерства внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Першим кроком реформи стало прийняття 25 грудня 1862 р. «Тимчасових правил про устрій поліції в місті і повітах губерній, керованих за загальним устроєм» та вихід відповідного Указу царя Олександра ІІ, яким вони вводилися в дію. Ці документи із внесеними в подальшому змінами стали основними нормативними актами, що регулювали діяльність поліції до самого розпаду Російської імперії у 1917 р. Правила змінили структуру поліції, організацію її діяльності та переглянули зміст її повноважень. Відповідно до змін, які відбулися у внутрішній структурі поліції, остання стала поділятися на криміналь-

ну, фабричну, залізничну, річну та політичну (окремий корпус жандармів) Загальний контроль за діяльністю губернських, міських та повітових управлінь здійснював Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ Російської імперії [1, с. 81].

Наприкінці XIX ст., зважаючи на посилення виступів робітничого класу, царський уряд значно збільшив кількість поліції у промислових районах. Нові поліцейські посади й підрозділи фабрично-заводської поліції створювалися, зокрема, на кошти підприємців.

Органи поліції були звільнені від не властивих їм господарських функцій і питань благоустрою, які переходили до органів земського й міського самоврядування. Проведення попереднього слідства передавалося судовим слідчим. Поліція мала насамперед «стежити за виконанням законів, охороняти безпеку й справи громадського благоустрою». У структурі поліцейських установ у другій половині XIX ст. були створені розшукові відділення (спеціалізовані органи кримінального розшуку).

Відповідно до вимог Правил міська та земська поліція об'єднувалися в повітову, однак у губернських та великих повітових містах залишалася міська поліція. У губернських центрах створювалися губернські поліцейні управління та губернське жандармське управління, які очолювали поліцейний чи жандармський генерал-майор або полковник. На території губернії окремо існували повітова поліція та міська поліція. Повітову очолював повітовий справник, призначений губернатором. Йому підпорядковувався колегіальний виконавчий орган – повітове поліцейське управління (помічник справника, члени-засідателі).

Міська поліція діяла в усіх губернських містах, в окремих повітових та безповітових містах. Міське поліцейне управління очолював поліцмейстер, якого призначав губернатор чи градоначальник (наприклад в Одесі). Йому підпорядковувалися нижчі чини та виконавчі урядовці, дільничні пристави, міські пристави, поліцейні наглядачі, городові, поліцейські служителі. Міста розділялися на сектори: частини (міський пристав), дільниці (дільничий пристав) та околотки (околоточний пристав). За порядком на вулицях стежив городовий. Загальне керівництво поліцією і жандармерією здійснював Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ [2, с. 16].

Паралельно з державними поліцейськими структурами і відповідно до адміністративно-територіального устрою повіти поділялись на стани, які очолювали пристави та поліцейські урядники. Повіт поділявся на стани (на чолі зі становим приставом), дільниці чи сотні (на чолі з сотниками) та селища (на чолі з десяцьким). Останні два обиралися населенням і працювали на громадських засадах (безоплатно) [3, с. 47].

Ключовим рішенням для реалізації реформи стало збільшення чисельності особового штату поліції, наприклад, у 1878 р. до повітових відділень поліції 48 губерній імперії було направлено п'ять тисяч поліцейських урядників, до обов'язків яких входило, зокрема: проведення дізнання у кримінальних провадженнях та у випадках раптової смерті; щоденні обходи шинків та спостереження за дотриманням порядку у них; контроль за станом мостів і доріг; організація боротьби та запобігання пожеж та епідемій, виявлення безпритульних осіб та здійснення інших функцій щодо забезпечення громадського порядку та підвищення авторитету поліцейських серед народу [4, с. 396].

Окрема роль у структурі царської поліції відводилася жандармам або «політичній» поліції, які займалися виявленням політичних злочинців та запобіганням і розслідуванням політичних злочинів. У 1867 р. відповідно до «Положення про корпус жандармів» замість жандармських округів були створені жандармські управління у кожній губернії. Саме поширення революційних ідей серед різних соціальних верств населення викликало потребу збільшити штат жандармів та створення органів жандармерії на місцях. В Україні діяли жандармські управління в кожній з дев'яти губерній, в Одесі, на залізницях. Основними функціями жандармерії були: політичний розшук, негласний нагляд за організаціями й особами «протиурядового напрямку», проведення дізнань у справах про державні злочини, контррозвідка тощо [5, с. 129, 131].

Висновки. Реформа поліції 1862 р. зародила чітку систему централізації та ієрархічності в управлінні правоохоронними органами, забезпечила збільшення особового штату поліцейських управлінь, якісну підготовку поліцейських, особливо низової ланки, що призвело до посилення контролю за станом громадського порядку в містах та інших населених пунктах, однак ре-

форма не була доведеною до кінця внаслідок недосконалості законодавства та політичної обстановки, що склалася на момент проведення змін в імперії.

Список використаних джерел

1. Фастов А. Г., Пантелеєв Е. В., Бойко Д. В. История органов внутренних дел: учебное пособие. Волгоград: Волгоградская акад. МВД России, 2016. 217 с.

2. Коляда І. А., Вергун С. І. Транспортна жандармерія: до історії становлення поліційних управлінь залізниць у Російській імперії. *Гілея: збірник наукових праць*. Київ, 2013. Вип. 68 (№1). С. 15–22.

3. История полиции России: краткий исторический очерк и основные документы. Москва: Щит-М, 1998. 200 с.

4. Казанцев А. В. Реформирование органов внутренних дел Российской империи в 60–80 гг. XIX века. *Молодой ученый*. 2012. №12. С. 394–397.

5. Пасечников И. А. Становление и развитие органов политической полиции Севастополя в XIX веке. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65). № 2. С. 125–142.

Ivankov I., Shurubenko V.

THE ESSENCE OF POLICE REFORM OF ALEXANDER II AND ITS CONSEQUENCES

The issues of police reforming during the reign of Alexander II were investigated in the article. The decree signed by the emperor on approving the "Temporary Rules on the Structure of Police in the Towns and Counties of the Provinces" was analyzed. The principle of dividing police into the following units: general; criminal; railway; factory; river; political police (a separate corps of gendarmes) was considered. Attention was paid to the creation of provincial police departments and provincial gendarmerie offices, headed by a police or gendarme major-general, or colonel. County police and city police existed separately on the territory of the province. The county police were headed by a county police officer, appointed by the governor. The collegial executive body, the county police department (assistant police officer, member assessors), was subordinate to him. The county was divided into states (headed by a bailiff and a police officer), regions or hundreds (headed by a centurion) and townships (headed by a ganger). The last two were elected by the people and worked on a voluntary basis (free of charge).

The city police worked in all provincial cities, city governments, in separate county and unconscious cities. The city police department was headed by a police chief appointed by the governor or the mayor. Lower ranks and executive officials, district bailiffs, city bailiffs, police guards, policemen and police officers were subordinated to him. The cities were divided into sectors: parts (city bailiff), a site (a dis-

trict bailiff), and neighborhoods (a neighborhood). A policeman ensured an order in the streets. The Police Department of the Ministry of Internal Affairs supervised general control of the police and gendarmerie.

Key words: a police officer, a police commander, a bailiff, a centurion, a gangster, a neighborhood, policeman.

References

1. Fastov, A. G., Panteleyev, Ye. V. and Boyko, D. V. (2016), *The history of internal affair bodies*. Volgograd Academy of the Internal Affairs Ministry of the Russian Federation, Volgograd.
2. Koliada, I. A. and Verhun, S. I. (2013), "Transport gendarmerie: about the history of establishment of the police railway departments in the Russian Empire", *Hileia: collection of scientific papers*, Kyiv, Vol. 68 (№1), PP. 15–22.
3. History of Russian Police (1998), *a brief historical essay and the main documents*, Moscow.
4. Kazantsev, A. V. (2012), "Reforming the bodies of internal affairs of the Russian Empire in the 60s-80s of the 19th century", *Young scientist*, Vol. 12, PP. 394–397.
5. Pasechnikov, I. A. (2013), "Formation and development of political police bodies of Sevastopol in the 19th century", *Scientific notes of the Taurida National V. I. Vernadsky University*. Vol. 26 (65), PP. 125–142.